

Kutatói és gyűjtői tevékenységem leírása

1948 június havában kerültem haza a négyéves hadifogságból, amit Oroszországban, az Ural-hegység szibériai részén töltöttem. Utána sorsom úgy alakult, hogy már két hónap elteltével a volt Magyar Népi Szövetség (MNSz) Maros megyei dolgozója lettem. Egy három hónapos temesvári iskola elvégzése után az MNSz Központi Bizottságához osztottak be, területi szervezőnek, a szervezési osztályra. Ebben a minőségemben megye-csoportfelelősi megbízást kaptam a volt három székely megyébe, csíkszeredai székhellyel.

Ezek után számomra megadatott az a lehetőség, hogy az 1949–1950-es években rendezett székelyföldi kultúrversenyek és egyéb kulturális rendezvények résztvevője lehessen. Ezek rendezésében – néhai Kacsó Sándor, Kurkó Gyárfás és Balogh Edgár vezetőink útmutatásai szerint – az volt a jelző, hogy *Csak tiszta forrásból lehet meríteni!*, azaz az illető vidékek és helységek néphagyományait és ősi szokásait kell feltárni.

Gyönyörű előadásokat láthattam a változatos székely népviseletekbe öltözött kultúr csoportoktól. Eközben rádöbbentem arra, hogy az én szülőfalumban, a Felső-Maros menti Magyarón, a 770 éves nagyközségben is találni hasonló, talán esetenként még azoknál is különb hagyományos népi szokásokat, népdalokat és balladákat, amelyeket a hagyományörző vidéken jobbágyőseink híven megőriztek és nemzedékről nemzedékre örökítve átmentettek a mába.

Ezek láttán még ott és akkor megszületett bennem az a gondolat és elhatározás, hogy ha majd megérem a nyugdíjas kort, szülőfalum néphagyományait összegyűjtöm és csokorba kötve megmentem az utókor számára. Különösképpen annak tudatában, hogy szülőfalum, a Felső-Maros menti nagyközség, a hozzátartozó Ficzkó és Holtmaros falvakkal, valamint a Maros folyó jobb partján elterülő Disznajó és Marosvécs községekkel félszigetszerűen vannak beékelődve a Szászrégentől és Marosfalfalutól északra-északkeletre elterülő szintiszta román lakosságú falvak tengerébe; és így külön kis tájegységet képezve a Felső-Maros mente leghagyományörzőbb vidékének tekinthetők.

Sajnos, kétszeri szívinfarktus után, soron kívül, korán betegnyugdíjas lettem. Szülőfalumban még élt akkor a megözvegyült édesanyám, egymagában a volt szülői házban. Ekkor került sor és alkalom elgondolásaim valóra váltására. Így kitölthettem azt az űrt is, amelyet a megszűnt munkaviszonyom és a hiányzó napi tevékenység kimaradása előidézett. Ilyen körülmények után szülőfalumban összetalálkoztam Palkó Attila magyarói születésű, Kolozsvárott élő történelmi szakos tanárral, akihez gyermekkori barátság is fűzött, és aki már a néphagyományok gyűjtésével is foglalkozott.

Azonnyomban összetársulva elhatároztuk, hogy közös összefogással, kemény akarattal és erőfeszítéssel megírjuk szülőföldünk falumonográfiáját. Egymás között megosztottuk témák szerint az adatgyűjtéseket; a különösebb szakismeretet igénylő gyűjtésekhez Palkó Attila felkérte Jagamas János professzort a népdalok és balladák összegyűjtésére és szakszerű feldolgozására, Szentimrei Juditot a lakásbelső díszítés, a kendertermesztés és -feldolgozás, a szövés és öltözködés szakértőjét, valamint dr. Gálffy Mózest egyetemi tanárt a magyarói tájnyelv tanulmányozására és szakszerű bemutatására.

Ennek következtében néhai Gálffy Mózest tanár úr megírta és kiadta alábbi tanulmányait a magyarói tájnyelvről: 1. *A tárgy és tárgyas szószervezet a marosmagyarói nyelvjárásban*¹, 2. *A marosmagyarói nyelvjárás más-salhangzós rendszere*², 3. *Tájszótipusok a marosmagyarói nyelvjárásban*³, 4. *Mondatátzövés a magyarói nyelvjárásban*⁴, 5. *Az ismétlés, mint mondat-szerkesztési eljárás a magyarói nyelvjárásban*⁵, 6. *Hely- és időhatározós szó-szerkezetek a magyarói nyelvjárásban*⁶.

Jagamas János külön kötetben közzétette a *Magyaró énekes népzeneje. Egy Felső-Maros menti falu magyar néphagyományaiából* című kötetét, felhasználva Palkó Attila kiegészítő gyűjtését és Zsigmond József szövegkiegészítéseit⁷. Ezt követte egy közösen végzett gyűjtés eredményeként a Palkó Attila – Portik Irén – Zsigmond József *Felső-Maros vidéki varrottások* című albumának kiadása⁸. Kiadásra vár elkészülve Szentimrei Judit *Magyarói népviselet és szövés* című gyűjtése is. Mindezeket megelőzve dr. Faragó József akadémikus, folklór- és néprajztudós professzor kiadatta a *Kurcsi Mínya havasi mesemondó* című magyarói mesegyűjteményt⁹.

Mi magunk – én meg Palkó Attila szerzőtársam – pedig hozzáláttunk az adatgyűjtéshez, a gyűjtött anyagok feldolgozásához, megírásához és az egyes fejezetek sajtóban való közléséhez. Így egyes részeket közöltünk a volt *Új Élet, Művelődés, Korunk* című folyóiratokban, a volt *Vörös Zászló* megyei lap hasábjain és a *Népismereti Dolgozatokban*.

Az így közölt jelentősebb írásaink között volt a *Korunk Évkönyv* 1979-es számában Palkó Attila *Tutajozás a Maroson* és Zsigmond József *Havasolás*¹⁰ című tanulmánya. Úgyszintén a *Népismereti Dolgozatokban* a *Disznóölés Magyarón*¹¹, *Régi halászat a Felső-Maros menti Magyarón*¹² és *A népi vadfogás emlékei a Felső-Maros menti Magyarón*¹³ című dolgozataim. Valamennyi a dr. Kós Károly kérésére készült; a *Disznóölés*nél kihangsúlyozta, hogy arra nagyon szüksége van, mint „jó falatra”. A *Népi táplálkozás társadalmi vonatkozásai* című dolgozatomat is kérésére készítettem, de már nem jelenhetett meg a megszigorítások miatt, azonban a második kötetünkbe besoroltuk. Tehát látható, hogy kérésre és kívánatra is végeztem néprajzgyűjtési munkát és annak megírását, mert az adott körülmények így kívánták.

***

A közel tíz évig tartó adatgyűjtéssel párhuzamosan elkészítettük a kiadásra szánt kéziratainkat, a Kriterion Könyvkiadóval előzetesen megkötött szerződéses viszony alapján. Az első két kötetre való anyagot le is adtuk 1978-ban a kolozsvári fiókszerkesztőségnek, ahol a nagy tudású és energikus néhai Salamon Anikó volt kézirataink gondozója, szerkesztője. Aki annak rendje és módja szerint kiadta lektorálni dr. Faragó Józsefnek, aki már előzőleg járt Magyarán és ismerte az ottani körülményeket és viszonyokat, hiszen többszörös előzetes kiszállás után készíthette el a mesegyűjteményt. Lektorálás után természetesen egyes részeket át kellett írni és újragépelni a lektori véleményezések szerinti elrendezésben. Egyes gyűjteményeink rendszerezését a már megjelent *Bihari gyűjtések* szerint végeztette.

Ez idő alatt többször és több napot kellett a Kriterion kolozsvári fiókszerkesztőségében töltenem, közösen dolgozni egyes szerkesztési munkálatokban. Átdolgozás és újragépelés után kéziratainkat felküldték Bukarestbe, a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőségébe, ahol Domokos Géza igazgató irányításával András János volt kézirataink gondozója. Csaknem egy év elteltével kerültek vissza kézirataink a kolozsvári fiókszerkesztőségbe, azzal a „bun de tipar” jelzéssel, minekutána már a végleges szerkesztés és nyomdai kiadás következett volna. Azonban, sajnos abban a szerencsétlennek mondható esztendőben történt kézirataink szerkesztőjének – Salamon Anikónak – az öngyilkossága. Ezért kézirataink továbbra is a szerkesztőségi polcokon maradtak.

Egy bizonyos idő, talán fél év elteltével Szabó Zsolt lett kézirataink további sorsának rendezője-gondozója, aki – nem tudni, mi oknál fogva – nem vette figyelembe a kézirataink előzetes lektorálását és kiadási jóváhagyását sem. Kéziratainkat újra kiadta lektorálni Keszeg Vilmos néprajjszakos, akkori tordai tanárnak. És, ahogyan lenni szokott, az újabb, más szempontok szerinti vélemény az eredetinel jobb átdolgozást, esetenként másféle rendszerezést igényelt, ami lényegében javított kézirataink minőségén. Azonban mire az újabb átdolgozásokkal, átgépelésekkel is elkészülhettünk és kézirataink 1983–84-re ismét nyomdai kiadási állapotba kerültek, sajnos, kiadásukra már nem kerülhetett sor, a közbejött sajtóigazgatósági újabb szigorítások miatt. Mert az akkori hatalom egyszerűen megtiltotta az ilyen, magyar nyelvű kiadványok megjelentetését. Mi több, egy bizonyos idő eltelté után, a Kriterion kolozsvári fiókszerkesztőségének vezetősége jóindulatúan felszólította Palkó Attila szerzőtársamat, hogy vigye el onnan a kéziratokat, mert könnyen elkobozhatják és megsemmisíthetik.

Ezek után kézirataink Palkó Attila unokaöccse, a magyarói Szilágyi József *Pető Jóska* futballpálya melletti, faluszéli lakásán találtak menedéket és biztos rejtekhelyet, ahol átvészelték a nehéz időket, az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltozásig.

A változások után úgy képzeltük, hogy ezek után már akadályok nélkül kiadásra kerülhetnek regényes sorsot megért kézirataink. Azonban nagyot tévedtünk, sőt csalódtunk is. Részünkre nem jutott sem papír, sem nyomdai

lehetőség a kiadásra, attól függetlenül, hogy előzetes szerződéses viszonyban voltunk a Kriterion Könyvkiadóval.

1992 után hirdette meg a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium pályázati felhívását a határon túli kiadványok pénzbeli támogatására. A második évben mi is megpályáztuk, de csak a szerzőtársam, Palkó Attila által írt és szerkesztett, történelmi részt tárgyaló kötetet fogadták el az 1994-es évben. A néphagyományokat felölelő közös kötetünket fölkarolta a marosvásárhelyi *Látó* folyóirat szerkesztősége mellett működő Mentor Könyvkiadó, és megkérte a kiadási támogatást, amit csak a második menetben, utólagos jóváhagyással, az 1995. év vége felé kaptak meg. Jó, hogy így is sikerült.

Amint a fentiekből kitűnik, ilyen tekervényes úton került kiadásra közös, néphagyományokat tárgyaló kötetünk, a *Magyaró néphagyományaiából*¹⁴, amiért ez úton is hálás köszönetet mondunk a *Látó* szerkesztősége mellett működő Mentor Könyvkiadó vezetőségének, tanácsának és munkaközösségének¹⁵; annál is inkább, hogy a következő közös kötetünk – a Palkó Attila-Zsigmond József *Magyaró hétköznapijai. Népi foglalkozások, mesterségek* kiadási támogatását is megkérte, s ezt ki is adták 1998-ban¹⁶, ami a falumonográfia harmadik kötetét képezi.

Sajnos, félúton maradtam a *Felső-Maros menti táj és szakszavak, valamint a románból kölcsönzött szavak* rendszerezésével, munkálataival; bár befejeztem a gyűjtést, de ezirányú munkámat megakadályozta dr. Gálffy Mózes professzor úr váratlan halála.

Még az is ebbeli munkásságom történetéhez tartozik, hogy az utóbbi években köteteink néhány fejezete néprajzi társaságok és más fórumok által meghirdetett néprajzi pályázatokon különböző díjazásokban és elismerésekben részesült. A Kriza János Néprajzi Társaság által 1993-ra kiírt pályázaton az *Adatok a magyarói református temető művészetének egyes feltáratlan és eredetmagyarázat nélküli sírjeleiről* című dolgozatom III. díjat nyert; az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1993. évi pályázatán *A Felső-Maros mente évszázadai egy falu tükrében* című dolgozatunk II. díjat nyert; a Lakitelek Alapítvány helytörténeti, 1993-as évi pályázatán *A Felső-Maros menti Magyaró község család- és névtörténete* című munkám – kötetünk egyik fejezete – IV. díjat kapott, és 25.000 forint kiadási támogatásban részesült; a Magyar Néprajzi Múzeum XL. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatán *A magyarói népi táplálkozás gazdasági és társadalmi vonatkozásai* című dolgozatom III. díjat nyert; a MNM XLI. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázaton az *Adatok a magyarói orvosnélküli népi gyógyászat köréből* című dolgozatom a III. díjat nyert és ugyanakkor felkérésükre ezt a dolgozatot előadtam a Magyar Orvostörténeti Múzeum és a Néprajzi Múzeum által közösen rendezett konferencián, Budapesten, 1994. november 4-én; a MNT által meghirdetett *Magyar Történelmi Mondák* gyűjtési pályázatán dicséretben és könyvjutalomban részesültem. Ugyanakkor a gyűjtésekből válogatott mondákból kiadott *Beszéli a világ, hogy mi magyarok... Ma-*

gyar történeti mondák¹⁷ című kiadványba besorolták a *Tatár-hágó Magyarón*¹⁸ és *A piavei árulás*¹⁹ című mondáimat; a Kriza János Néprajzi Társaság 1996. évi pályázatán a *Karácsonyi népszokások Magyarón* című dolgozatom III. díjat nyert; a MNM XLIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási gyűjtőpályázatán 1996-ban az *Adatok a népi kultúra, írásbeliség és írott folklór emlékeiről a Felső-Maros menti Magyarón* című dolgozatomat dicséretben és könyvjutalomban részesítették; a MNM XLIV. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatán az *Adatok a házi- és kismesterségek kialakulásáról a Felső-Maros menti Magyarón* című dolgozatom IV. díjat nyert.

Tevékenységem elismeréseként 1994-ben meghívtak és résztvettem a Jászberényben rendezett néprajzi értekezleten, majd a Nagykállóban tartott hétnapos szemináriumon. Fölkérésre alapítótagja lettem a Kriza János Néprajzi Társaságnak, majd tiszteletbeli tagja lettem a budapesti Magyar Néprajzi Társaságnak is.

En aktív dolgozó koromban sokáig a szovátai IFET Fakitermelési és Szállítási Vállalat igazgatója voltam, miután önkéntes néprajzkutató és néprajzgyűjtő lettem, kötelességemnek tartottam az ottani faipar történetét megírni, amit *Adatok a sóvidéki erdőgazdaság és faipar néprajzi történetéhez* címen meg is tettem. Terjedelmes dolgozatommal csatlakoztam a Tófalvi Zoltán irányításával készülő *Sóvidék monográfiájához*. Azonban a száz oldalnyi dolgozatot le kellett szűkítenem 60 oldalra – a készülő kötet terjedelméhez mérten. És, hogy eredeti munkám ne menjen kárba, vele résztvettem az Erdélyi Múzeum–Egyesület 1995. évi pályázatán, ahol III. díjjal jutalmaztak, és szokásjoguk szerint, szerződéssel megvásárolták a kéziratokat.

Még az is néprajzgyűjtésünk történetéhez tartozik, hogy magyarói gyűjtőmunkánk közben gondoskodtunk egyes hagyományos szokások továbbéléséről is. Erről két konkrét példát írhatnék ide. Zsigmond Balázs, akkori magyarói községi bíró meggyőző rábeszélésünkre megszervezte, hogy az akkor sorozásra menő ifjak – akik mostanában vonattal mennek – hazaérkezéssükkor mint reguták énekeljék a régi szokás szerinti *Falunótáját*, az állomástól jövet le a falu fútucáján, csoportosan összeülve, utat átfogó sorokban, mely ősi szokás a második világháború után kimaradozott. De most újra divatba hozták és a nótát azóta is énekelik; a másik pedig az, hogy személyes közbenjárásaim és minden ismeretségem és kapcsolatom igénybevétele következtében Bandi Dezső iparművész, a Népi Alkotások Háza akkori szakirányítója támogatásával és a néhai Ámmen János középiskolai tanár, akkor a marosvásárhelyi Művészeti Középiskola igazgatója hathatós és anyagi támogatásával és segítségével Magyaróra egy kihelyezett osztályt létesített a keresztszemes varrottások, a szedéses és rakottas szőttesek szövésének tanítására és gyakorlására. Erre a célra javaslatunkra alkalmazták Fegyverneki Ella és Fegyverneki Flóra, a célra megfelelő szakokatokat. Lakásukat, az egykori udvarházat, annak egyik nagyobb szobáját tanteremnek szerződtették. Ezt a kihelyezett osztályt Magyarón „varrókör”-nek nevezték. Körülbelül tizenöt évig tartották fenn ezt a kihelyezett osztályt, és fizették a

szakoktatókat. Azután pedig önkéntes alapon folytatódott az oktatás a magyarói varrottaskörben, míg az oktatók életben voltak. Legyen áldott emlékük ezért a nemes cselekedetért.

Halász Péter, a Duna Televízió munkatársa, a Magyar Művelődési Intézet igazgatója – ottjártakor – felvételeket készített a falunótája reguták általi énekléséről és a varrókorról is, amelyeket a Duna TV 1995. évi, szeptember 3-i, *Kapcsok* című adás-műsorában közvetített. Ezért külön elismerés és köszönet illeti Halász urat.

*

A gyűjtés alatt széleskörű, szerteágazó levelezést folytattunk. Legnagyobb horderejű volt a közöttem és Palkó Attila szerzőtársam közötti levelezés, mivelhogy külön helységben, egymástól meglehetősen távol éltünk. És így levélben juttattuk el egymásnak levéltári kutatásaink eredményeit: kinek-kinek a saját témaköre szerintit. Levelezésem másik része a különböző kiadók felé irányult, egyes dolgozataink sajtóban való közöltetése végett.

Hasonló terjedelmű levelezést folytattam a Kriterion Könyvkiadó bukaresti szerkesztőségével és kolozsvári fiókszerkesztőségével egész idő alatt, amelynek teljes anyagát mellékelem.²⁰

Amikor elkezdtük írásaink részleteinek közöltetését, elkezdtük a levelezést is. A helyi volt *Új Élet* folyóirat és *Vörös Zászló* volt hetilap szerkesztőségével nem kellett leveleznem, mert személyes volt a kapcsolattartás. Azonban az akkor bukaresti székhelyű *Művelődés* folyóirat szerkesztőségével széleskörű levelezést folytattam, ahol akkor András János volt a főszerkesztő, Béres Katalin, Lőrincz Kálmán és később Koppándi Ágnes voltak a mi kézirataink gondozói-szerkesztői.

A *Korunk* szerkesztőségével nem kellett levelezést folytatni, mert a gyakori kolozsvári útjaim alkalmával személyesen tartottam a kapcsolatot a megboldogult néhai Herédi Gusztival. Szerzőtársam, Palkó Attila is személyesen képviselte ügyeinket. Itt volt egy említésre méltó érdekesség, éspedig az, hogy a folyóirat szervezte és patronálta a parajdi népi szabadegyetemet. Az 1979-es évkönyv megjelenése után a szerkesztőség kiküldöttjével Parajdon előadást tartottam a *Havasolás* című dolgozatomból, együtt voltunk Cs. Gergely Gizellával, a székelyudvarhelyi tanítóképző tanárával, aki *Irhabőr a népviseletben* című dolgozatából tartott előadást.

Monográfiánk szerkesztéséhez szükséges volt a korabeli jobbágyösszeírásokra, amit helyileg nem tudtunk beszerezni. Ezért levélben megkerestem Bajai Ernőt, a *Füles* volt aranytollas rejtvénytársaság szerkesztőjét és író, egykori katonabarátomat. Kérésemre az Országos Levéltárnál megkereste néhai dr. Trocsányi Zsoltot – akivel később én is leveleztem –, és minden szükséges anyagot filmtekercseken eljuttatott hozzám. Közvetítőnk leginkább néhai Kósa György szalonai volt tűzérzészlós barátom és katonacimboránk. Neki volt kishatárátlépője, nekünk pedig nehéz volt akkor pásáportot²¹ szerezni. Ezek a filmtekercsek Palkó Attila szerzőtársamnál vannak megőrizve.

Mivelhogy igen sok anyagunk jelent meg a *Népismereti Dolgozatokban*, a levelezések mellett személyes ismeretségre is szükség volt. A szépemlékű, megboldogult dr. Kós Károly muzeológussal és néprajztudóssal való megismerkedésem alkalmával magammal vittem *A sóvidéki erdőgazdálkodás és fajpar néprajzi története* című, már említett dolgozatom fogalmazványi kéziratát, hogy lektoráltassam vele. Ekkor munkahelyén, a Néprajzi Múzeumban kerestem fel. Miután bemutakoztam és elkezdtem megbeszéléseimet, felkért, hogy közöljem születési adataimat, hogy vegyen saját nyilvánosságába, úgy is mint adatközlőt. Amikor megmondtam, hogy én 1919. augusztus 31-én születtem, fölkapta a fejét, reám nézett és azt felelte: „Na ne vicceljen, Uram, hiszen én születtem akkor!” Erre elővettem buletinomat és vele igazoltam, bizonyítólag megmutattam neki. Ezek után azt kérdezte, hogy a nap melyik szakában születtem. Miután én azt feleltem, hogy este 10–11 óra között, ő erre azt felelte, hogy: „na én pedig délelőtt születtem, miszerint neked bátyád vagyok, te pedig öcsém vagy nekem!” Ezt követte a barátságos ölelkezés és baráti csókok, miután letegeztük egymást. Attól kezdve levelezésünkben a legtöbbször bátyámnak szólítottam, ő pedig engem öcsémnek, és névaláírásánál a „Károly bátyád”-ot használta. Levelezésünket szintén csatolom, ennek az ismerkedésnek az írásbeli megőrkítése végett is.

Jagamas Jánossal együtt dolgoztam a magyarói népdalfelvételezések alkalmával, hiszen többnyire én vonultattam fel a nótafákat, és egyben leírtam a népdalok és balladák teljes szövegeit, nem csupán egyet-kettőt, amit felvett. És amint a kiadott kötet címéből is kítűnik, én végeztem a szövegkiegészítéseket. Kötete szerkesztésekor több napot is együtt dolgoztunk, a népdalok és balladák besorolásával, a Jagamas-lakáson. Ezért kisméretű volt levelezésünk.

Annál részletesebb és terjedelmesebb volt levelezésünk megboldogult, néhai dr. Gálffy Mózes tanár úrral, főként a magyarói táj- és szakszavak, valamint a román kölcsönszavak gyűjtésével és feldolgozásával kapcsolatosan. Mint jeleztem, váratlan halála miatt elmaradtam az anyag végleges feldolgozásával.

Utoljára maradt a Keszeg Vilmos tanár úrral folytatott levelezésem egészen napjainkig, amit szintén mellékelek soraimhoz.

Még azt is szeretném ideírni, hogy a sajtóban való jelentkezésünk után jelentkezett dr. Kakassy János Szatmárnémetiből, aki középiskolai tanár, édesapja valamikor Magyarón volt kántortanító, és ő Magyarón született. Ezek után jó adatközlőm lett. És tőle is mellékelem a leveleket. Szerkesztés közben a tv magyar adása is kért tőlünk közvetítésre való anyagot, amelynek levelezését szintén mellékelem. Valamint a Kriterionnal kötött szerződést is.

Végeztül kötelességemnek tartom, hogy ezúttal is kihangsúlyozzam, hogy egész adatgyűjtési tevékenységemben a nagy számú adatközlőm mellett legnagyobb segítséget édesanyámtól kaptam, a néhai Zsigmond Józsefné Marci, született László Krisztina *Cárakikkától* (1897–1974), aki Pal-

kó Attila szerzőtársam szerint is „élő lexikon” volt a faluban a néphagyományaink és a népi folklór ismeretében. Másik nagy segítségem volt a velem egy faluban született feleségem, leánykori nevén Ördög Mária Pénztárnok Mari (1924–), akivel csaknem szomszédságban nőttünk fel és már 2–3 éves kora óta ismerem egész közléről és mindig kedveltem és szerettem.

Záradékol pedig szeretném kihangsúlyozni, hogy ami a saját magam részarányú tevékenységét illeti, kinyilatkoztatom, hogy ebbeli munkásságom eredményeit nem tulajdonítom csupán saját magam erőneinek és érdemeinek. A XVI. században (1533–1592) élt Montaigne, a híres francia író és moralista szavaival élve: én „nem tettem mást, mint csokorba gyűjtöttem más emberek virágait, s én csak azt adtam hozzá, ami egybefogja őket: a pántlikát!”

LEVELEK

Zsigmond József, Marosvásárhely

Kedves Zsigmond József Barátom!

Küldeményedet, a disznóölés-kóstolót megkaptam, átnéztem és, bár értékes, szépen rendezett anyagról van szó, hiányzik egy méltó keret. Gondolok itt egy néhány mondatos bevezetőre, amely pl. egyrészt a tölgyövezetben való településsel és a reformátusok böjtnélküliségével, a nehéz munkákhoz szükséges kalóriadús táplálkozással indokolja az általános disznóirtást, hizlalást és András-napi (s esetleg még későbbi) ölést. Ugyanakkor az utolsó fejezet (2–3 oldal) foglalkozhatna a disznóölés társadalmi-szellemi vonatkozásával (l. erre pl. Fél Edit: A társaságban végzett munkák Martoson. Népr. Ért. XXXII (1940). 361–79. – Vonatkozó rész 373–4.) Talán még én is érintem a disznóölés és ideje fontosságát népszokásaink időrendjében (K.K.: Hagyomány és anyagi élet. Korunk, 1974.l.).

A dolgozatban elhelyezhető volna egy „mészáros rajz” is a felbontott disznó részeinek helyi (régies) elnevezésével. Ez egyszerű vonalas tusrajz legyen, az egyes részekhez beírott számmal; mellékelve a „kép jegyzéke” gépelve.

A dolgozat teljesebbé tétele érdekében még a 2–3 oldal csatolható (elől s hátul). Mondanom sem kell, hogy milyen sürgős a dolog, de 5-ig csak elkészíthető s elküldhető! A teljesség reményében várnánk még kivételesen pár napot.

Jó munkát kíván barátságos üdvözléssel

Kós Károly

Kolozsvárt 1977. jan. 29.

Kolozsvár, 1979.dec.8.

Kedves Jóska Barátom!

Mivel augusztus végi leveledben azt írtad, hogy még egy darabig kurálnod kell magadat, most küldöm vissza Vadfogás kéziratodat, azzal, hogy légy szíves az első oldalon tett javítgatásaim és néhány általános észrevételem értelmében átnézni s újrafogalmazni dolgozatodat. A gépelésnél 31 sor legyen egy oldalon, a sorok pedig 63–65 „ütés” hosszúak legyenek (tehát nagyobb lesz a margó). Jó volna bár „ő” betűt tételd az írógépre.

Kérlek, nézd át a „Jegyzeteket” is és készítsél külön „Képek jegyzékét”, mivel ezt a szedő a képektől függetlenül szedi a nyomdában. Remélem, hogy a rajzokat elfogadja a technikai szerkesztő, kivéve az 1. ábrát, amely túlságosan árnyékolt s nem látszik, hogy üreges tárgyról van szó. (Félek, hogy nem lesz vele v. velük dolgom az utolsó napokon.)

Örülök, hogy keményen tovább dolgozol. Mind a négy téma fontos és érdeklő a ND-at is, de talán a falurendtartás és táplálkozás volna sürgősebb. Jövő évtől kezdve a Népismereti Dolgozatok évente jelenik meg, így a közlelbbi években sorra kerülhetnének. A falurendtartással kapcsolatban – Imreh I. dolgozatai mellett – talán az én most megjelenő kötetemben (Eszköz, munka, néphagyomány) közölt A régi Szék községi rendjéről írt dolgozatom is mondhat valamit, és Szabó István (Mo.) dolgozatai. A népi táplálkozásra is van már Mo.-on szakirodalom, s nekem is van valahol egy részletes témavázlatom, amiből kiderül, hogy milyen óriási és szétágazó kutatási terület ez is (növényi-állati nyersanyagok; tárolás-konzerválás; mechanikai és kémiai feldolgozás; konyhafelszerelés; tűzhely; évszakonkénti, életkor, foglalkozások szerinti, a hét napjai és napszakok szerinti étrend, böjtös, inség, vasárnapi, ünnepi étrendek-ételek, alkalmi (pl. úti) ételek vagy csemegék (fosztó, fonó); ételreceptek (leves, főzelék, főtt tészta, sült tészta, pépek, húsételek – főtt, sült, édesség, fűszer stb.). Szinte elég volna egy-egy téma alapos feldolgozása. Bpestről esetleg Kisbán Eszter lehetne segítségül a szakirodalom, kérdőívek, tanácsok dolgában.

Nem tudok hozzászólni a „népi mesterségek”-hez, mert nem tudom, konkrétan melyekről van szó, mikre gondolsz. Valamikor a görgényi fazekasságról jegyeztem le egyet-mást, Vámszer a régeni hámosokkal-nyergesekkel foglalkozott talán. Én a nagy „mesterségek”-felméréshez talán a régi Marosvásárhely vagy Régen vásáraiból indulnék ki (az én Nyárádszeredai vásár-dolgozatom – Tájak, falvak, hagyományok, 1976 túl kevés egy, a környezetet illető népi mesterségek számbavételéhez; talán még Marosvásárhelyről is van valami adatom a Népelet és néphagyomány, 1972 első tanulmányában).

Most tehát küldöm a Vadfogást azzal, hogy „önkritikai hozzáállással” (mintha nem is Te írtad volna!) nézd meg újból szövegedet s végleges formában küldjed vissza január 15-ig.

Boldog ünnepeket s újévet kíván, erőben, egészségben, további eredményekkel, barátsággal

Kós Károly bátyád

Kolozsvár, 1980. január 25.

Kedves József Barátom!

Jan. 21-én érkezett vissza újragepelt dolgozatod. Egyelőre csak beiktattam, majd együtt veszem sorra a többivel, kb. febr. 1-től. Kissé hosszú (28 oldal), de majd meglátjuk, hátha így is elmehet.

Várom folytatólag jól kidolgozott tanulmányaidat. Ilyen készíthető az ún. kalányos és a csurár (rostás) cigányok kézművességéről is, hiszen e kétféle vándor-mester csoportnak már életmódja, munkaszervezete, árusítása, vándorló és árusító útvonalai leírása is nagyon figyelemreméltó lesz, nem is beszélve magáról a különféle mesterségek leírásáról (anyagok beszerzése, munkahelyek, munkamenetek, produktumok, ezek egykori jelentősége a falusi háztartásban stb.). A cigány vándormesterekkel a századforduló óta alig foglalkoztak, Erdélyben meg éppen nem. A századforduló táján Erdélyben főleg Wlisslocki Henrik és Herrmann Antal foglalkoztak a cigány hiedelmekkel, valamint Orosz Endre és Roska Márton a cigány tárgyakat is gyűjtötte (bőr tarisznya, erszény, csengőöntés szerszámjai, kosárfonás, fa ivókanál készítés stb.), az 50-es években pedig a magyarországi Gyulán dolgozó Erdős Kamill (megh. 1962., nekrológiát Dankó Imre írta, Ethn. 1962. 616–619.), kinek még én is küldtem némi adatokat.

A cigányoknál főleg társadalmi életük, életmódjuk és mesterségeik érdemelnek figyelmet. Ha Neked sikerülne mesterségeikről úgy beszélned, hogy ezek még a két előbbit is érintsék, akkor nagy dolgot csinálnál. Igaz, a ND magyar szerzők és néprajz témák kiadványa, de ha e cigányok elsősorban magyar faluk szélén tanyázó ún. magyar cigányok, ám legyen. 25 oldalig is felmehet akár az egyik, akár a másik cigánycsoport és mesterségeik tárgyalása. Jó munkát hozzá!

Igazad van, hogy a néprajzi munkák közül mi, szerzők és szerkesztők nem szoktunk oly nagy port felverni. De erre szükség sincsen. A néprajz nem aktualitás v. divatcikk, hanem az idő teltével is értékét őrző anyag, kutatási eredmény. Nagy reklám nélkül is 10, 20, 30 ezres példányszámokban nyomják könyveinket. A ND-ot is összesen 9200 pld-ban (1976), illetve 9700 pld-ban (1978) adták ki, míg a Változó valóság 3300 pldban, a Művelődéstörténeti tanulmányok 8000 pld-ban, a Korunk Évkönyv 1979 pedig (utánnyomással) kb. 8000 pld-ban jelent meg. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi, mivel csupán pár napos differenciával jelent meg a ND 1978-hoz viszonyítva és jelentős részben azonos szerzőkkel és hasonló népismereti témákkal, „rontotta” a ND kelendőségét, de ez ne bántson, mert néprajz ez is, az is, az olvasónak viszont kissé sok volt egyszerre két hasonló kiadvány. Ugyanakkor, ha a ND tovább folytatódik, számos olvasó visszamenőleg is megveszi az előző évi kötetet, hogy sorozata legyen belőle. Egyébként 1978-ban és 1979-ben az idegenforgalom kb. 1/3-ára csökkent, ami szintén magyarázat a kereslet csappanására. Várhegyi mint szociológus szól hozzá a dologhoz s igaza is van, hogy a köztudat „táplálkozás”-on inkább népi táplálkozást, mint néptáplálkozást ért (ami a néprajz sikerével magyarázható, szemben a szociológiával, amiről nem le-

het beszélni, hiszen **nincs szociológusunk sem**, aki irányíthatná e munkát (Várhegyi sem az, Imreh I. sem az stb.). Várhegyi lényegében nem a néprajzi kutatást (a Disznóölés dolgozatodat) kifogásolja, hanem épp a táplálkozás szociográfiai felmérésének hiányát, vagyis saját munkásságuk gyengeségét. Én csak azt nem értem, hogy mi van ezen dialogizálni való néprajz és szociológia közt, ugyanis nekik nem a néprajzzal van osztani valójuk, mert a néprajz azt csinálja, ami a dolga (a **hagyományos** és **közösségi** = **népi** jelenségeket és jelleget keresi-vizsgálja), viszont a szociológiának nincs máig pontos definíciója, a 40 évvel ezelőtt működött D. Gusztit emlegetik, de ő csak leíró-felmérő munkát végeztetett, nem jutott el az értelmező-értékelő szintig, konklúzióig, általánosításig.

Így én úgy látom, hogy Várhegyi az összehasonlításával inkább a néprajzi munkálkodás sikerét hangsúlyozza, szemben a szociológia elmaradásával. Nincs szó tehát a néprajz elmarasztalásáról, mert ő is tudja, hogy a néprajz nem akar a szociológia fívébe kaszálni. Így hát én nem érzem sértőnek, amit ő mond. De egyébként is: a legjobb válasz minden kihívásra, hogy az ember tovább dolgozik, nem ugrik be meddő s egymást gyengítő vitákba, amelynek esetleges elmérgesedésétől – a mi viszonyaink közt – Isten őrizzen (ki tudja, hogy feldühödött emberek személyeskedése milyen károkat okozhat az ügynek!). Egyébként tökéletesen igaz, helyes válasz a tied a „szociológus”-kodók részéről jöhető kifogásokra, hogy „a szalmafüdeles házakat /de a várromokat sem/ nem azért őrzi a múzeum /vagy a Műemlékbizottság/, hogy ezután ezekbe költözzenek az emberek”.

Jól esik gratulációd új könyvemhez. Nyilvánvaló, hogy amely témákról én eddig írtam, az korántsem lezárása a kérdésnek, inkább csak nyitás, indítás, amihez még bár minél többen „hozzászólhatnának” (kiegészítve adataimat, pontosabbá téve v. megerősítve következtetéseimet). Persze, még épp elég eddig feltáratlan témánk van s érdemesebb ezekkel foglalkoznunk egyelőre, mintsem egymást ismételni, vagy egymást ellenőrizgetni, egymással vitakozni. Meleg barátsággal ölel

Károly bátyád

Kolozsvár, 1982. március 8.

Kedves József Barátom!

A napokban került kezembe A Hét 6. száma, amelyben – nagyon helyesen – kioktatod (végre lett valaki, aki kioktassa) a hebehurgya néprajz-írót. Zágony Jenő, aki a Tükörbe e megemlékezést is írta, telefonon úgy védekezett, s ez részben „mentségül” is szolgál, hogy ő valami pesti műszaki lexikonból írta ki az adatokat. Így másolgtatják egymástól a hibás dolgokat a felületes emberek, így kerülhetett a sok hiba a MN Lexikonba is, ki tudja, milyen forrásból. Minden esetre hozzászólásod talán több ezutánit meggondolásra s utánajáráásra inthet. Gratulálók gyors operatívításodhoz!

Ugyancsak a napokban kaptam a Tükör általad küldött újabb számát, melyben kiállításomat jelentik be. Febr. 27. – márc. 4. közt Sepsiszentgyőr-

gyön voltam, hol nem csak a kiállítást rendeztük és nyitottuk meg, hanem nagyszámú könyvet is dedikáltam (kb. 1 1/2 órán át), majd pedig a Múzeumbarátok körében előadást tartottam (hozzászólásokkal) néprajzkutatásunk jelen problémáiról. Mondanivalóim (két részletben) interjú formában megjelenik majd a Művelődésben és A Hétben.

Hazajövet várt tanulmányod A magyarói népi táplálkozásról. Mivel szó van arról, hogy papírkorlátozás miatt a Kriterion – korábbi ígérete ellenére – „csúsztatni” fogja a ND 1981-re ígért kötetét, nem találtam sürgősnek az elolvasást s épp csak a nyugtázásra gondoltam. Azonban a kíváncsiság nem hagyott, hát belenéztem s a végén az egészet átolvastam, mert nagyon érdekelt, és szinte így is közölhetőnek tartom. Egyelőre a következő javaslataim lennének:

1. Jó volna egy, a tartalmat közelebről kifejező címet találni, hiszen épp az a rész nem szerepel most, amit a köztudatban a táplálkozás jelent (ételek és receptek); talán jó volna „a magyarói népi táplálkozás gazdasági és társadalmi vonatkozásai”-t kiemelni a címben. Persze, ez esetben akkor még valamelyes kiegészítés szükséges úgy a nyersanyagok, mint az étkezés-fogyasztás részeknél.

2. Szükségesnek látom az 1., 2., 3., 4. pontok helyett alcímek (fejezetcímek) adását, tekintettel a dolgozat egymástól eltérő oldalára is, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért. (A cím alatti terjedelmes alcím – természetesen – kimaradna, mint szokatlan.)

3. Szükséges egy olyan bevezető rész (egy teljes oldalra), amely bejelenti a dolgozat közelebbi tárgyát, indokolná, hogy miért épp a táplálkozással (elhanyagolt téma) s ebből is a két kérdéssel (nyersanyag, a fogyasztás módja) foglalkozik a jelen dolgozat. – Utóbbit is könnyű indokolni, hiszen épp e két aspektus kerül el többnyire a figyelmet, holott a népi táplálkozás és helyi jellege szempontjából ezek alapvető jelentőségűek.

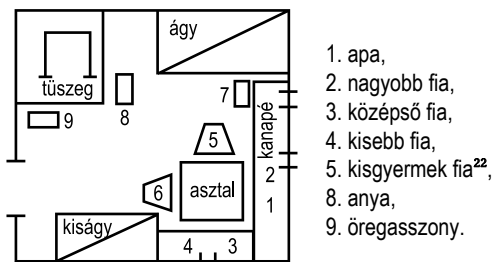
4. Bőkezűbben kell bánni az aláhúzásokkal: amiért egy-egy helyi terminus (megnevezés, kifejezés) megegyezik a köznyelvvél, még nem jelenti, hogy nem tartozéka a népi táplálkozás helyi népi műszókészletnek (pl. kenyérnek való, aprógomba, szűszék, hambár az 5. oldalon, v. keserűgomba, fenyő-, tinorrú-, szarvas-, laskagomba stb. a 2. oldalon. A magyar tudományos botanikai elnevezést is zárójelbe tehetnénk, a latin elé s így elkerülhető a „fenyőaljnak nevezett... rizike (Lactarius deliciosus)”-féle kifejezések gyakran! ismétlődő „nevezett” kifejezés.

5. A Jegyzetek stb. átírására is lennének javaslataim, a Bibliográfia kiegészíthető még a jelenleg előkészített Népismereti Dolgozatok kötetben megjelenés előtt álló Szabó Bálint-féle népi táplálkozás dolgozatból is.

6. Szükségét érezheti az olvasó egy mégoly rövid (tömör) befejezésnek (összefoglalás, általánosítható következtetések), 1/2, 1 oldal terjedelemben bár.

7. Tekintettel a téma és szempontjai fontosságára, a 25 oldal sem volna túl terjedelmes (kivételesen megengedhető volna!), éppen csak indokolt legyen ez már a bevezető részben és az összefoglalás (konklúziók) révén.

8. A tanulmányban szó esik különféle eszközökről (kézi daráló, guzsba stb. stb.), amelyeket rajzban is ismertetni kellene. Gondolhatunk még olyanféle „alprajzokra” is, amelyek az asztal melletti ülés rendjét szemléltetik (torozás, lakodalom, hétköznapi és ünnepi családi asztal stb.), pl.:

1. apa,
2. nagyobb fia,
3. középső fia,
4. kisebb fia,
5. kisgyermek fia²²,
8. anya,
9. öregasszony.

Az asztalhoz ülés rendjének hasonló bemutatása ajánlható a keresztelő, eljegyzés, lakodalom, névnap, kalács, halotti tor, sátoros ünnepi asztal stb. esetében is.

Nem kell takarékoskodni a képanyaggal, mert ez emeli, értelmezi a szöveges leírást, legyen szó akár tárgyi, akár társadalmi vonatkozásokról!

Végülis, e javaslatok ellenére, dolgozatodat nagyon értékesnek találok, viszont mért ne közelítsük meg a még inkább tökéletesebbt, a teljesebbt? Most tehát a képanyaggal való kiegészítés következne (rajzok, esetleg 1–2 fotó 12×18 cm méretben) s ezt követően a részletes észrevételek és ezek lehető elfogadása, alkalmazása. Szerencsére a képanyagot a kiadó nem számítja be a terjedelembé s így ez lehet bőséges is, amit az olvasók viszont nagyon becsülnek, szeretik a rajzos könyveket, mivel ezek közérthetőbbek.

Kedves József Öcsém! Örömmel értesülök arról (10. sz. jegyzetedből is), hogy rövidesen megjelenik magyarói falurajzotok. Öröm látni, hogy az idősebbek könyvei mellé sorakozik egyre több fiatalabb műve is. Ilyen öröm volt számomra Gazda Klára nagyszerű gyermeknéprajza, és lesz közelebbről Vasas Samuék kalotaszegi népszokás-anyaga is, pár év múlva pedig a sővidéki kötet. Ha utóbbi nem is teljességében néprajz, de sok értékes néprajzi anyagot is tartalmaz. Még más, előkészületben levő kötetekről és tervekről is tudok, beleszámítva a ND további – 1 v. 2 évenként megjelenő köteteit is, amelyekben egyszerre 20–25 munkatárs is jelentkezhet színvonalas tanulmányaival. Erre alapul az a reményem, hogy az évtized közepe táján elkészülhet végre a Romániai magyar néprajz című összefoglaló mű, amely nem csak lezár egy korszakot, hanem megindít egy új periódust hazai magyar néprajzkutatásunkban. Mindez annak a komoly, egyre terebélyesedő és elmélyülő munkának lesz köszönhető, amely tíz éve bontakozik nálunk, beértve a Te értékes tevékenységedet is.

Amihez további erőt, sikert és elégtételt kíván

meleg üdvözléssel

Kós Károly bátyád

Kolozsvár, 1983. szept. 1.

Kedves Jóska!

Palkó Attila barátunknál való hosszas „pihenő” után végre hozzám került tanulmányod, amelyet Kolozsvár–Sztána közti utazgatásom közben átlapozva bizonyos javaslatot tehetek a továbbiakra. Mint Te is tudod, én az erdőkitermelés ipari formáihoz alig értek s hozzáértésem inkább a tanulmány szerkezetét, logikai felépítését, az egységesebb kép kialakítását érintheti csupán. Észrevételeimet-javasolataimat a következőkben sűríténém össze:

1. Helyesnek tartanám, ha a 9. fejezet fő mondanivalói a Bevezetőben kapnának inkább helyet.

2. Az 1. és 2. után a 3. fejezet elején érintendő az erdei gyűjtögetés és vadászat is. A 4. fejezet után a 7., 5. fejezet valamint a terpentinfőzés, cserhéhántás és a 20. fejezet következne, mint amik a régebbi időkben is meglehettek. Ezeket követné a 6. fejezet, majd a továbbiakban az erdőkitermelés modern formái.

3. Javasolom a 10. és 13. fejezet egybevonását, ami talán a 7. fejezet után következhetne.

4. Egybevonandó a 11., 12. és 14. fejezet, továbbá a 18. és 21. fejezet s végül a 17. és 22. fejezet is egy fejezetbe.

A tanulmány mai formájában első megfogalmazásnak – összeállításnak tűnik, szükséges hát az alapos újraolvasás és újrafogalmazás. A téma kibontásának logikusabb rendje s egyes – jelenleg egymástól távol eső, de összetartozó – fejezetei összevonása során lényeges tömörítés is megvalósul, ami a tanulmány előnyére válik (gondolat ismétlések elkerülése!)

5. Úgy látom, elkerülte figyelmedet Kozma Ferenc: A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. Budapest 1879., amelynek külön Erdőgazdaság című fejezete is van több alfejezettel (250–273.), valamint a témát érintő más adatokat is találsz benne (pl. parajdi gyufagyár: 286., egyéb: 297, 319, 357–8. stb. oldalakon).

5. Beveendő bibliográfiádba Tarisznyás Márton: Az erdő néprajzi kutatásának kérdéséről. Acta Hargitensia. Csíkszereda 1980. 217–222. posztumusz munkája is, mivel ez közvetlenül érinti témát, ugyanakkor ajánlom konzultálásra Hegyi Imre A népi erdőkielégés történeti formái. Budapest 1978. könyvét (amelyet Te hibásan sorolsz föl bibliográfiádban), mivel ennek már tartalomjegyzéke és bibliográfiája is tanulságos lehet számodra.

6. Ajánlanám a jelenlegi címből – „A sóvidéki fagazdaság történeti néprajza” – javasolom elhagyni a két utolsó szót, mint szükségtelent. – Egyelőre ennyit fagazdaság-tanulmányod kapcsán.

Itt ejtem sorát, hogy megköszönjem figyelmességedet-szívességedet, hogy elküldted Bandi D. cikkét s a Te hozzászólásodat, valamint a Mihez kezdünk a természetben c. könyvecském újra kiadására tett javaslatodat. Persze, köszönöm szépen méltatásodat is. Egyébként – érdekes módon – most e könyvecske újrakiadására gondol a bpesti Mezőgazd. Kiadó is, valamint egy szlovák nyelvű kiadására is Pozsonyban. Bár már alig hiszek az újra kiadásban,

hiszen 1969-ben is szó volt román és szlovák nyelvű és magyarországi kiadásról, de az itteni kiadók akkori átszervezése, a csehországi zavarok miatt két előbbi elmaradt s a magyarországi is elaludt. Már kértem az Élet és Tudomány jelzett számát, de tévedésből (azt híve, hogy engem a vargyasi festett bútor érdekel) a 24. számát hozták el.

Kedves Jóska, mindig jól esik, ha hírt kapok tőled vagy épp rólad, munkádról. Kívánok további jó egészséget, erőt, mert szükségünk van a Te további tevékenységedre!

Meleg üdvözléssel

Kós Károly bátyád

JEGYZETEK

¹ NyIRK. 1977. XXI. 58–67.

² NyIRK. 1979. XXIII. 36–41.

³ Nyelvészeti Tanulmányok. Bukarest 1980. 35–50.

⁴ NyIRK. 1981. XXIV. 205–212.

⁵ NyIRK. 1983. XXVII. 29–40.

⁶ NyIRK. 1993. XXXVII. 79–113.

⁷ Bukarest. 1984.

⁸ Bukarest. 1985.

⁹ Bukarest. 1968.

¹⁰ 1979. 202–226.

¹¹ 1978. 107–117.

¹² 1980. 37–46.

¹³ 1994. 48–56.

¹⁴ Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 1996.

¹⁵ A kézirat fölötti bábáskodások összehangolatlanságának következménye, hogy az 1996-ban megjelent kötetben nem szerepel a jegyzetekben hivatkozott szakirodalom jegyzéke. – *A szerk. megj.*

¹⁶ Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 1998.

¹⁷ Magyar Néprajzi Társaság – Európa Folklor Központ. Budapest 1998.

¹⁸ 1998, 62.

¹⁹ 1998, 180–181.

²⁰ A szerző által átadott levelezésből e helyen csupán részletek jelenhetnek meg. A teljes levelezés a Kriza János Néprajzi Társaság archívumában hozzáférhető. – *A szerk. megj.*

²¹ útlevél

²² A 6–7. feloldása hiányzik. – *A szerk.*